

L'elaboració del discurs pairalista a la Catalunya contemporània: la contribució dels arquitectes i els estudiosos de la masia (1908-1936)*

Joaquim M. Puigvert i Solà

Institut de Llengua i Cultura Catalanes. Universitat de Girona

«Aquests edificis [les masies] tan nostres, d'aquesta modalitat arquitectònica tan lliure i tan racialment catalana, la que més allunyada d'influències erudites i estrangeres s'ha mantingut servant així, a través dels segles, els febaents testimonis de la nostra ascendència llatina ... No ens vàrem adonar del gran tresor artístic servat a la nostra terra, fins que l'excursionisme començà a desvetllar en nosaltres el sentiment pairal, esmorteït de segles per influències estrangeres»

[BUSQUETS, Eusebi. «La pedagogia artística i l'evolució de les arts», *Tagamanent. Butlletí de l'Agrupació Excursionista Tagamanent*, núm. 14 (1932), p. 20 i 27.

Pierre Vilar, en la conferència «Procés històric i cultura catalana» pronunciada a la ciutat de Barcelona en el cicle *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana* (1983), després de glossar el paper de la pagesia benestant i de la masia a la Catalunya dels segles XVI, XVII, XVIII i XIX, afirmà que era prou conscient «que aquest model de masia ha estat idealitzat, mitificat». ¹ En definitiva, les masies idealitzades a les quals es referia Vilar no eren altres que les *postremences*, les flamants masies que es bastirien (o re-

* L'autor vol manifestar el seu agraïment a la Sra. Anna Borbonet per les facilitats donades en la consulta de l'Arxiu de l'*Estudi de la Masia Catalana* custodiat al Centre Excursionista de Catalunya (Barcelona), així com als Srs. Josep Camp i Josep Garrut, caps de les seccions de Fotografia i Història i Art, respectivament, del mateix centre, per les seves observacions. També vol agrair a David Comas, del Servei d'Informació Geogràfica i Teledetecció de la Universitat de Girona (SIGTE), la seva col·laboració en l'elaboració de la cartografia del present article. Aquest article s'emmarca en una investigació més àmplia que actualment s'està portant a terme, conjuntament amb Lluís-Esteve Casellas i M. Àngels Suquet, sobre els fons fotogràfics creats sota el mecenatge de Rafael Patxot (1923-1936).

1. VILAR, Pierre. «Procés històric i cultura catalana». Dins *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*, I. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1983, p. 28.

farien) després de la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486), en les quals aviat es farien presents alguns signes inequívocs de la folgança dels antics pagesos de remença com ara els finestrals gòtics o fins i tot alguns escuts i «altres mostres de desitjar la noblesa que havien odiat».² L'objectiu que es proposa aquest assaig no és cap altre que el d'esbrinar, doncs, com en aquest procés d'idealització i mitificació de la masia durant les tres primeres dècades del segle XX hi participaren (al marge de les seves aportacions erudites *positives*) tot un col·lectiu de professionals de l'arquitectura (uns amb prou renom, altres més anònims i desconeguts) així com un grup prou bigarrat d'estudiosos. En fer-ho s'intenta contribuir a l'estudi, no gaire desenvolupat encara, del *pairalisme* com a construcció ideològica de la Catalunya contemporània; model ideològic elaborat de manera especial d'ençà de la crisi agrària de les darreries del segle XIX, entre d'altres, per advocats, juristes, literats, eclesiàstics i arquitectes (alguns d'ells, al seu torn, propietaris o cabalers que havien passat a viure a ciutat) que, des de múltiples punts de mira, han tendit a idealitzar i sublimar el camp i la ruralia, mestrejant amb tota mena d'idees preconcebudes, sense sotmetre-les a una anàlisi i contrastació històrica amb un mínim de rigor i profunditat.³

L'arc temporal escollit abraça el període que va de 1908 (any que Puig i Cadafalch presentà un informe sobre «La casa catalana» en el I Congrés de la Corona d'Aragó) als inicis de l'esclat de la Guerra Civil (1936). És clar que abans i després d'aquestes dates es va escriure amb força profusió sobre la masia.⁴ Però possible-

2. Vegeu GARRIGA, Joaquim. *Història de l'art català*. Vol. IV. *L'època del Renaixement*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62, 1989, p. 83-84 («La masia postremença»). La referència a «les altres mostres de desitjar la noblesa que havien odiat» és manllevada (i traduïda del castellà al català) de PELLA Y FORGAS, José. *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña*. Barcelona: Luis Tasso y Serra, 1883, p. 700 (2a edició facsímil, publicada a Olot, el 1980, per Aubert Impressor).

3. Vegeu, GARRABOU, Ramon. «El camp català dels segles XIX i XX». Dins DIVERSOS AUTORS. *Estructura econòmica i social del camp català. II Curs d'Història de Catalunya*. Barcelona: Institut Municipal d'Història, p. 65-75; PRAT, Joan. «Cultura rural». Dins ARTAL, Francesc, et al. (ed.). *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països catalans*. Barcelona: Edicions 62, 1979, p. 134-137; PRATS, Llorenç. *El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX*. Barcelona: Edicions 62, 1988; PRAT, Joan. «El pairalisme com a model ideològic». *L'Avenç*, núm. 132 (1989), p. 34-53; ROIGÉ, Xavier. «Els juristes i la família catalana», *L'Avenç*, núm. 132 (1989), p. 28-33; CONGOST, Rosa. «Pairalisme». Dins MESTRE, Jesús (dir.). *Diccionari d'Història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1992, p. 771-772; BESTARD-CAMPS, Joan. «Law, Tradition, and the Making of the Catalan Family». *Critique of anthropology*, 15 (núm. 3) (1995), p. 249-263; PRAT, Joan. «La masia». *L'Avenç*, núm. 193 (1995), p. 16-19; FERRER, Llorenç. «La crisi del pairalisme». Dins RIQUER, Borja de (dir.). *Història, Política, Societat i Cultura als Països Catalans*. Vol. 8. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995, p. 122-123; PUIGVERT, Joaquim M. «L'elaboració del discurs pairalista: la contribució de Josep Torras i Bages». *L'Avenç*, núm. 210 (1997), p. 6-11.

4. Vegeu els exemples, per abans de 1908, que aporta PRATS, Llorenç. *El mite de la tradició popular...* p. 173-182. Per a després de 1936, vegeu AMADES, Joan. *Art popular. La casa*. Barcelona: Arxiu

ment sigui en el període escollit que es mobilitzaren més estudiosos i recursos a l'entorn del tema, en el triple context de la «institucionalització» cultural del noucentisme, dels mecenatges de l'etapa de la dictadura primoriverista i del nacionalisme populista de la Segona República; fou en aquest període que es començà a mostrar, també, un clar interès per la masia no únicament com a objecte d'estudi sinó com a patrimoni arquitectònic que mereixia ser conservat i «restaurat». Per tal de respondre als objectius marcats, ens proposem d'estudiar tres aspectes: en primer lloc, analitzar les aportacions i els estudis dels arquitectes Puig i Cadafalch i Josep Danés i Torras, així com la feina divulgadora de Joaquim Folch i Torres; en segon lloc, estudiar en la seva globalitat les aportacions fetes a redós de l'*Estudi de la Masia Catalana* (1923-1936), sota el mecenatge de Rafael Patxot i amb la col·laboració del Centre Excursionista de Catalunya, i en tercer lloc, observar com alguns arquitectes *noucentistes* s'inspiraren en l'arquitectura de la masia i incorporaren a les seves obres alguns elements propis d'aquestes construccions, ja fossin originals o meres còpies.

1. Les aportacions de Josep Puig i Cadafalch i de Josep Danés. La tasca divulgadora de Joaquim Folch i Torres

En el I Congrés de la Corona d'Aragó (1908) l'arquitecte i estudiós de l'arqueologia Puig i Cadafalch presentà una ponència sobre «La casa catalana» en la qual la casa era contemplada com una manifestació de l'«art nacional», art «com sortit de la pròpia terra», a diferència dels temples, més receptius, segons ell, a les influències «estrangeres».⁵ Per a aquest arquitecte la masia tindria l'origen en les *villae* romanes: «La casa rural és la antiga villa que resta ab son mobiliari y casi en ses costums en les nostres pagesies».⁶ Davant el fragment d'un mosaic romà de Centelles on es representa una *villa* romana, l'arquitecte modernista hi veurà «l'esbós d'una pagesia actualment existent».⁷ Ras i curt, només seran els detalls ornamentals i superficials (romànics o gòtics) de portes, finestres i capitells «l'únich que evoluciona en aqueix llarch periodo en la casa catalana, tan permanent com la familia que alberga».⁸ Així

de Tradicions Populares, 1982 [1a ed. 1938]; GIBERT, J. *La masia catalana. Origen, esplendor i decadència. Assaig històric-descriptiu*. Barcelona: Editorial Millà, 1947; CAMPS I ARBOIX, Joaquim de. *La masia catalana. Història-Arquitectura-Sociologia*. Barcelona: Aedos, 1968 [1a ed. 1959]; del mateix autor, *Les cases pairals catalanes*. Barcelona: Edicions 62, 1973 [1a ed. 1965].

5. PUIG I CADAFALCH, Joaquim. «La casa catalana». Dins *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seua època. Segona part*. Barcelona: Estampa d'en Francisco Altés, 1913, p. 1.041.

6. *Ibidem*, p. 1060.

7. *Ibidem*, p. 1050.

8. *Ibidem*, p. 1050.

doncs, per a Puig i Cadafalch la masia de l'època moderna i contemporània era un senyal inequívoc de la «permanència de l'arquitectura civil romana»;⁹ una teoria que s'ajusta a una de les idees centrals de Puig i Cadafalch: «la de buscar els orígens de l'art català a la Catalunya Antiga», teoria que va ploure a no pas pocs *noucentistes*, amics com eren d'emfasitzar les *arrels* clàssiques i mediterrànies de Catalunya, especialment d'ençà del relleu sistemàtic de les excavacions empordaneses.¹⁰

Les tesis de Puig i Cadafalch foren utilitzades des d'aleshores per pràcticament tots els estudiosos de la masia durant el període estudiat, de manera especial per l'arquitecte d'origen olotí Josep Danés i Torras (1891-1955). En efecte, Josep Danés ja abans d'acabar la carrera a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (1908-1916) mostrà interès per l'estudi de la masia, amb la publicació d'un treball sobre les masies de la Garrotxa en els *Estudis Universitaris Catalans* (vol. V, 1911, p.3-33), estudi que seria premiat posteriorment en el III Concurs d'Arquitectura organitzat el 1914 per la Secció d'Arquitectura del Centre Excursionista de Catalunya (CEC), entitat de la qual Danés era soci des de 1910 i en la qual ocuparia càrrecs de responsabilitat.¹¹ Danés constitueix, doncs, un exemple més de

9. *Ibidem*, p. 1060.

10. Vegeu GRAU, Ramon i LÓPEZ, Marina. «Puig i Cadafalch, Joaquim». Dins ARTAL, Francesc, et. al. (ed.). *Ictineu...*, p. 397-398; BARRAL, Xavier. *L'arqueologia a Catalunya*. Barcelona: Destino, 1989, p.56-57. Sobre el lligam entre classicisme, arqueologia i catalanisme són pertinents les reflexions que fa Jordi Casassas a *Intel·lectuals, professionals i polítics a la catalunya contemporània (1850-1920)*. Barcelona: Els llibres de la Frontera, 1989, p. 148. Un exemple d'influència del classicisme i del «mediterranisme» en determinats sectors de la societat catalana de començaments del segle XX es pot resseguir a DUARTE, Àngel. «La ciutat, el paisatge i la nació. Una lectura de l'obra de Pere Coromines». Dins NOGUÉ, Joan i PUIGVERT, Joaquim M. (ed.). «Geografia històrica i història del paisatge». *Estudi General*, núm. 13 (Girona, 1993), p. 110-111.

11. Sobre els orígens socials i familiars de Josep Danés, vegeu les referències que aporta Jordi PUJUIUA. «Danés i el seu temps». Dins CANAL, Jordi, et al. *Joaquim Danés i Torras 1888-1960*. Olot: Editora de Batet, 1989, p. 19-31 (es tracta d'una monografia dedicada al metge i historiador olotí Joaquim Danés, germà de Josep Danés). L'estudi citat permet saber que el pare de Josep Danés era un metge olotí que evolucionà d'uns «orígens carlins cap a un catalanisme reformador», procurant donar «estudis superiors als seus fills»; en efecte, Joaquim seguí la carrera de medicina; l'Enric, la de farmacèutic, i Josep, la d'arquitectura (p.19-20). Vegeu, així mateix, MONER, Jeroni; PLA, Arcadi i RIËRA, Josep. «Notas biográficas de Josep Danés i Torras (1891-1855)». Dins *Construcción de la Ciudad*, 17-18 (1976), p. 87-89. A l'Arxiu del Centre Excursionista de Catalunya (ACEC) consta que Josep Danés va ser admès a l'entitat el 22-XI-1910 com a «soci resident»; a la fitxa de soci va fer constar la seva condició d'estudiant i la seva afició a «l'arquitectura i el folklore»; el 1919 fou secretari de l'entitat, a més de ser durant algun període president de la Secció d'Arquitectura del CEC (sobre aquest darrer aspecte, vegeu IGLESIES, Josep. «Història de l'excursionisme». Dins *Enciclopedia de l'excursionisme*, I. Barcelona: Rafel Dalmau, p. 260 i 266). Segons el seu expedient acadèmic, custodiat a l'Arxiu de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ATSAB), consta que Danés inicià la carrera durant el curs 1908-1909 i la finalitzà el 20-XII-1916, amb l'exercici de revàlida. Al llarg de la

com l'excursionisme a la Catalunya de començaments de segle no era únicament una pràctica esportiva, sinó que «reunia [per dir-ho amb paraules de Robert Hughes] poetes amb intel·lectuals, botànics amb arquitectes, antiquaris amb geòlegs», i estimulava tota mena de recerques i investigacions.¹² Aquest treball premiat el 1914 pel CEC, es va publicar (amb algunes ampliacions i alguns retocs) amb el títol *Arquitectura popular. Secció septentrional de la Comarca d'Olot. Notes referents a les masies de les valls del Bianya, Castellar de la Muntanya i Valldelbach* (Barcelona, 1919), i es va ressenyar puntualment en diverses publicacions.¹³ En el seu estudi Danés fa seves les tesis de Puig i Cadafalch de veure en les *villae* romanes «el llevat de la casa rural catalana»,¹⁴ estudiant les «grans masies» dels segles XVI, XVII i XVIII «per ésser [segons Danés] les més interessants i estructurades».¹⁵ Danés posà de

carrera obtingué les qualificacions de 3 «sobresalientes», 4 «buenos» i 28 aprovats. Danés va ser premiat en el III Concurs d'Arquitectura (1914) convocat pel CEC per partida doble: pel seu estudi sobre l'arquitectura popular i pel projecte arquitectònic presentat, juntament amb Francesc Folguera; vegeu, FOLCH I TORRES, Joaquim. «I concurs d'Arquitectura del Centre Excursionista de Catalunya». *Pàgina Artística de La Veu*, núm. 277 (5-IV-1915), on es presenta l'estudi de Danés com «el primer estudi complet, fet amb rigurositat científica sobre la nostra arquitectura popular».

12. HUGHES, Robert. *Barcelona*. Barcelona: Anagrama, 1992, p. 449. Sobre la relació entre l'excursionisme, el catalanisme i els joves professionals a començaments de segle XX, vegeu les suggestives planes que hi ha dedicat Joan-Lluís MARFANY. *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*. Barcelona: Empúries, 1995, p. 293-296. Josep Danés seria un clar exponent de l'excursionisme «científic» o cultural, d'arrels decimonòniques; ell mateix, el 1932, es lamentava que l'excursionisme fos, cada vegada més, de caràcter esportiu: «no podem deixar de fer present, com a comentari d'aquest concurs [es referix al II Concurs de dibuixos de "Masia Catalana" organitzat per l'Agrupació excursionista Tagamanent] les moltes coses de diversa índole dignes d'ésser conegudes i estudiades, que estan escampades arreu de Catalunya i que resten encara inconegudes, per haver-se estroncat aquell delit de conèixer i fer conèixer la terra que tenien els nostres excursionistes d'antany. Aquells homes concentraven totes les seves activitats excursionistes a fer recerques culturals. Cal veure com són consultades i estimades les publicacions excursionistes d'aquells dies. La tasca cultural d'aquells excursionistes d'avui és de molt menys importància; la dèria esportiva ha agafat un increment, del qual resultaria un desequilibri.» [DANÉS, Josep. «Del II Concurs de dibuixos 'Masia Catalana'». *Tagamanent*, núm. 15 (maig-juny 1932), p. 62].

13. De manera especial per Joaquim Folch i Torres a través de *La pàgina Artística de La Veu*, 475 (28-IV-1919), on considerarà que «l'estudi d'en Danés és el primer pas d'un treball interessant a fer per al coneixement d'un dels aspectes de la nostra arquitectura nacional, importantíssim de conèixer perquè presenta el fet arquitectònic en aquell estat primari dins del qual les formes neixen de l'acció del medi». També es féu ressò del llibre la revista *Quaderns d'Estudi*, any IV, vol. II, núm. 1 (febrer 1919), p.67-68.

14. DANÉS, Josep. *Arquitectura popular. Secció septentrional de la comarca d'Olot. Notes referents a les masies de les valls de Bianya, Castellar de la Muntanya i Valldelbach*. Barcelona: Impremta de la casa de Caritat, 1919, p. 9.

15. DANÉS, Josep. *Arquitectura popular...*, p. 12. La cita posterior de Danés procedeix del mateix estudi (p. 319).

relleu, també, les diferències entre les masies situades en els vessants muntanyencs (que tenen teulades amb pendents més marcats i d'àmplies galeries cobertes per a protegir de les inclemències climatològiques) de les del pla i, al seu torn, entre les primeres diferencià les que miren a solell de les situades en obagues (sense eixides, solanes i terrats); en fer-ho, volia posar de manifest que l'arquitectura de la masia s'adaptà a les característiques del medi geogràfic (no endebades el seu estudi seria utilitzat pel geògraf Pau Vila, si bé des de posicions no deterministes), fenomen que interpretava, però, en clau més nacionalista que no pas estrictament com a lliçó de geografia humana: les masies, deia emfàticament Danés, «són art nacional, en el que hi ha concentrats elements purs de la naturalesa, ja que han sortit de la pròpia terra». Els treballs de Puig i Cadafalch i, de manera més especial els de Danés, foren, al seu torn, utilitzats considerablement per altres estudiosos (com ara Magí Sandiumenge i Antoni Griera) durant els anys vint i trenta, i esdevingueren un punt de referència sobre el tema.¹⁶ Amb tot, com es podrà comprovar més endavant, Danés no abandonà l'interès per les masies ja fos participant activament en la direcció de l'*Estudi de la Masia*, sota el mecenatge de Patxot, o continuant escrivint, donant conferències o organitzant exposicions públiques sobre el tema, de Barcelona estant, durant els anys trenta.

A més dels treballs de Puig i Cadafalch i de Josep Danés, s'ha de fer esment de diversos articles, ressenyes i conferències de Joaquim Folch i Torres (1886-1963), director dels Museus d'Art de Barcelona (1918-1926; 1930-1939) i influent crític d'art que responia al perfil de l'intel·lectual noucentista desitjat per Eugeni d'Ors, és a dir, amb una decidida voluntat d'intervenció política, a través de la seva professió, en la configuració de la moderna societat catalana. Els articles de Folch i Torres sobre l'art i l'arquitectura «popular» foren especialment rellevants des d'un punt de vista divulgatiu i, cal no oblidar-ho, de creació d'opinió en determinats cercles.¹⁷ En efecte, des de la *Pàgina Artística de la Veu de Catalunya*, o des de la participació

16. L'ús que féu Pau Vila del treball de Josep Danés es comprova en la seva col·laboració amb Raoul Blanchard a «L'assaig de Geografia a la muntanya» (1a ed. 1925) [vegeu VILA, Pau. *Aspectes geogràfics de Catalunya*. Vol. II. Barcelona: Curial, 1978, p.129]. Tant P. Vila com R. Blanchard, introductors a Catalunya de l'escola francesa de la geografia humana i «possibilista» de Vidal de la Blache, tot i destacar tota mena de condicionants mediambientals que actuaven damunt l'hàbitat rural s'esforçaren a allunyar-se, però, de les interpretacions més rígides i deterministes. Pel que fa a l'impacte dels treballs de Puig i Cadafalch i Danés en altres estudiosos, vegeu especialment SANDIUMENGE, M.P. *La masia catalana. Breu estudi de la casa rural catalana*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1929; PLA CARGOL, Joaquim. *Art popular i de la llar a Catalunya*. Girona: Dalmau Carles Pla, 1926; GRIERA, Antoni. «La casa catalana». *Butlletí de Dialectologia Catalana*, vol. XX (1932), p. 13-19.

17. Per a la caracterització de l'intel·lectual-professional del noucentisme, vegeu CASASSAS, Jordi. *Intel·lectuals, professionals i polítics...*, p. 127-183. Per a la trajectòria professional, política i intel·lectual de Joaquim Folch i Torres, vegeu VIDAL, Mercè. *Teoria i crítica en el noucentisme: Joaquim Folch i Torres*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

en el cicle de conferències organitzat per l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) sobre les masies (1915), Folch i Torres, que havia ressenyat elogiosament, com ja hem vist, els treballs de Danés, divulgà l'interès per l'estudi i la conservació de les masies;¹⁸ un interès que justificaria dins d'un programa més ampli de «redescobriments» de tota mena d'artesanies i de l'art «popular» i «tradicional» (no endebades la Mancomunitat creà l'Escola Superior de Bells Oficis) seguint, d'alguna manera, el cèlebre aforisme orsià «fora de la Tradició, cap veritable originalitat. Tot el que no és Tradició és plagiu».¹⁹

Aquest programa arquitectònic era, certament, inequívocament noucentista i catalanista, però no deixaria de tenir, és convenient dir-ho, certes similituds teòriques i argumentals i un cert paral·lelisme amb el que defensarien, des d'altres latituds peninsulars i des d'uns altres supòsits nacionalistes, personalitats vinculades a la *Institución Libre de Enseñanza* o al *Centro de Estudios Históricos* que manifestarien, així mateix, l'interès per les arquitectures «regionals» i «tradicionals».²⁰ Per a Folch i Torres interessar-se per la masia, de manera especial per la dels segles XVI i

18. A tall d'exemple, es poden consultar els articles de Joaquim Folch i Torres a *La pàgina Artística de La Veu*: «L'arquitectura viva» (229, 7-III-1914); «L'art de la casa» (263, 28-XII-1914); «Jardins de masia» (265, 11-I-1915), i «Els masos» (894, 2-VII-1917).

19. Citat per BILBENY, Norbert. *Eugeni d'Ors i la ideologia del noucentisme*. Barcelona: Edicions de La Magrana, 1988, p. 70. Sobre l'Escola Superior de Bells Oficis (1915), vegeu FOLCH I TORRES, Joaquim. «L'Escola Superior de Bells Oficis». *La pàgina Artística de La Veu*, núm. 297 (23-VIII-1915); MANCOMUNITAT DE CATALUNYA. *L'obra realitzada. Anys 1914-1923*. Barcelona, 1923, p. 372-378. Sobre el cicle de conferències sobre la masia celebrades a l'IACSI, vegeu la *Revista del Instituto Agrícola catalán de San Isidro*, 5-II-1915 (quad. 3); 20-II-1915 (quad. 4); 5-III-1915 (quad. 5); 20-III-1915 (quad. 6); 5-V-1915 (quad. 7). Les conferències foren impartides per Carles de Fortuny, Joaquim Folch i Torres, Rafael Masó, H. Siscart i Dolors Monserdà.

20. Sobre el programa arquitectònic del noucentisme es pot consultar Ignasi de SOLA-MORALES, *Eclecticism y vanguardia. El caso de la Arquitectura Moderna en Catalunya*. Barcelona: Gustavo Gili, 1980, p. 47-89; Jordi OLIVERAS [«La difícil formulació de l'arquitectura noucentista». Dins GABRIEL, Pere (dir.). *Història de la cultura catalana*. Vol. VII: *El noucentisme, 1906-1918*. Barcelona: Edicions 62, p. 191-214. Sobre l'interès des d'altres latituds peninsulars per l'arquitectura «popular», seguim les indicacions d'Isabel Pérez Villanueva que ha posat de manifest «la innovadora valoració de la artesanía que introdujo en España la Institución Libre de Enseñanza, pionera además en la apreciación, al modo inglés, de las antigüedades, ni al hecho de que otra fundación de la Junta [es refereix a la Junta Superior de Estudios], el Centro de Estudios Históricos, abordase un exhaustivo análisis del arte español, sin limitarse, obviamente, a los aspectos monumentales. Vegeu «La residencia de estudiantes en el Madrid de su tiempo». Dins GARCÍA DELGADO, J.L. (ed.). *Los orígenes culturales de la II República*. Madrid: Siglo XXI, 1993, p. 283-284; un exemple concret d'un home de la ILE interessat en aquestes qüestions es pot trobar a OTERO, Eugenio M. *Manuel Bartolomé Cossío. Trayectoria vital de un educador*. Madrid: Publicaciones de la Residencia de Estudiantes/Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1994, especialment, p. 399-400. L'interès per les arquitectures populars durant els anys vint es comprova, també, en el llibre de GARCÍA MERCADAL, F. *La casa popular en España*. Madrid, 1930.

XVII, en aquest context nocucentista de «redescobriments» de l'arquitectura popular, no era altra cosa que continuar la tasca endegada pels homes de la Renaixença, si bé ampliant i diversificant els seus centres d'interès: si aleshores aquests s'interessaven pels monestirs i les catedrals —construccions que havien rebut influències «forasteres»—, als de la seva generació els tocava mostrar interès per «la casa del pagès, qu'és conserva pura i es va modelant d'acort amb la natura».²¹ Entre altres raons perquè per a Folch i Torres (amb no pas pocs paral·lelismes amb les visions essencialistes de Torras i Bages, que cita de manera explícita) la pagesia vivia en contacte perenne amb la naturalesa, a la qual s'adaptaven rebutjant «lo fals i passatger»; i les cases de pagès, per a Folch i Torres, constituïen, com ja hem vist, un «monument nacional», només tímidament influït pels corrents artístics internacionals en les formes de les finestres. En definitiva, per a Folch i Torres —que com veiem feia seves les tesis de Puig i Cadafalch—, aquestes cases més que obra de l'arquitecte serien «obra de la naturalesa»: «la pagesia creix com una flor del nostre paisatge, feta de la pedra de les seves montanyes, i del fanc de les seves valls».²²

2. L'Estudi de la Masia (1923-1936)

El 1923 l'interès per l'estudi de les masies va agafar tota una altra dimensió, especialment des del punt de vista quantitatiu, mercès a la iniciativa del científic i mecenes Rafael Patxot (1872-1964),²³ personatge que juntament amb Francesc

21. Extret de la ressenya de la conferència pronunciada per Joaquim Folch i Torres en els locals de l'IACSI el 28-II-1915 i publicada a la *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, 5-III-1915, p. 69.

22. *Ibidem*, p. 69-70. Joaquim Folch i Torres dirà que la pagesia «és, com diu l'Il·lustre Bisbe de Vich, l'humanitat típica, i a ella l'home se retrova en son estat essencial» (p. 69). Per a la influència de Josep Torras i Bages en els cercles artístics, vegeu CASTELLANOS, Jordi. «Torras i Bages i Gaudí». Dins LAHUERTA, Juan José (ed.). *Gaudí i el seu temps*. Barcelona: Barcanova, 1990, p. 145-189. Vegeu, també, PUIGVERT, Joaquim M. «L'elaboració del discurs pairalista: la contribució de Josep Torras i Bages».

23. Sobre Rafael Patxot, es pot consultar la biografia, d'un cert to hagiogràfic, elaborada per MALUQUER DE SOSTRES, Joaquim. *Rafael Patxot. Mecenes i científic*. Barcelona: Pòrtic, 1994. Quant als seus orígens familiars i socials, vegeu les observacions que ha fet recentment JIMÉNEZ, Àngel. «Els inicis del catalanisme guixolenc. El centre Català (1901-1904)». Dins ANGUERA, Pere, et al. *El catalanisme conservador*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1996, p. 123-127. Una relació valorativa i comparativa de les tasques de mecenatge de Patxot amb les de Cambó es pot trobar a ROIG ROSSICH, Josep M. *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 599-606, i a MASSOT I MUNTANER, Josep. *Escriptors i erudits contemporanis*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 157-163 («Rafael Patxot retrobat»).

Cambó va emprendre, durant l'etapa de la dictadura primoriverista, vistoses i notables tasques de mecenatge que, tal com valorà en el seu moment Joan Fuster, en el conjunt de la burgesia catalana van ser més aviat una excepció i no pas la norma generalitzada.²⁴ En efecte, el 1923 Rafael Patxot, en tant que marmessor de l'herència de la seva cunyada Concepció Rabell i Civils —hereva, al seu torn, del seu marit, Eduardo Romaguera, un ric acabalat argentí—, decidí oferir al Centre Excursionista de Catalunya la responsabilitat científica de publicar una dilatada obra sobre la masia que hauria de portar el nom d'*Estudi de la Masia Catalana*. Els objectius d'aquesta obra entrocaven de ple amb la concepció pairalista: havia de resultar, doncs, «un monument bibliogràfic digne del fet secular, al qual tantes generacions catalanes degueren l'estabilitat llur», a més d'«una apologia de la família, vivint arrelada damunt el terror».²⁵

Al marge d'aquestes intencions decididament pairalistes, el projecte era prou ambiciós, ja que es proposava estudiar la masia des de diversos angles i perspectives, a saber, des de la història fins a l'arquitectura, passant pel dret i el folklore. Es preveia que abans de la publicació (que no va tenir mai lloc a causa de la Guerra Civil i el posterior exili de Patxot a Ginebra) es realitzés una tasca d'arrecplec de materials sobre el tema i de constitució d'un arxiu gràfic. Es va donar la direcció del treball a l'etnòleg Josep M. Batista i Roca (col·laborador, al seu torn, de l'Arxiu d'Etnografia dirigit per Tomàs Carreras i Artau) i als arquitectes Josep Danés i Torras i Lluís Bonet i Garí, a més de constituir-se una mena de consell assessor integrat per personalitats procedents del món editorial en català (Josep M. Casacuberta de *Barcino*), del camp científic (Eduard Fontserè), de l'arquitectura i de la política de conservació de monuments (Jeroni Martorell) i dels estudiosos del folklore (Francesc de P. Maspons i Anglès i Rossend Serra i Pagès). El 1926 va començar a desplegar-se la tasca de recollida de materials bibliogràfics i gràfics (dibuixos i, de manera especial, fotogràfics).

24. FUSTER, Joan. «L'aventura del llibre català». Dins *Commemoració dels 500 anys del primer llibre imprès en català. 1474-1974, L'aventura editorial a Catalunya*. Barcelona: Edigraf, 1972, p. 47.

25. «Memòria dels treballs fets per a l'estudi de La Masia Catalana». *Butlletí Excursionista de Catalunya*, núm. 381 (febrer 1927), p. 64. La informació que segueix tot seguit sobre els col·laboradors del projecte procedeix de la mateixa memòria (p. 63-68) i de les observacions fetes per la Sra. Anna Borbonet. La premsa cultural de l'època aviat es féu ressó del projecte: vegeu, per exemple, RUIZ I PORTA, Joan. «La masia catalana. Explicació d'un vast projecte i d'una generosa iniciativa». *D'Act i d'Allà*, núm. 91 (juliol 1925), p. 202-204; en aquest article es valora el projecte de Rafael Patxot, com a empresa «que faria costat a les grans empreses culturals que són la Fundació Bernat Metge i l'edició crítica de les quatre cròniques catalanes» (p. 203). Una valoració global i general de l'*Estudi de la Masia* ja havia estat feta per PRATS, Llorenç, et al. *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions, 1853-1981*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular, 1982, p. 82-83; segons els autors d'aquest llibre, «La 'Masia Catalana' va seguir una marxa força més ensopida que el Cançoner i malgrat el bon nombre de materials aplegats no arribà a treure cap publicació» (p. 83).

La constitució d'un arxiu fotogràfic sobre la masia constitueix, sens dubte, un exemple més de com a la Catalunya de la segona i tercera dècades del segle XX la imatge fotogràfica havia esdevingut un suport imprescindible en recerques de caràcter artístic, etnogràfic i antropològic. Així, per exemple, en el *Manual per a Recerques d'Etnografia de Catalunya* (1922) de Batista i Roca s'adverteix «que és de la major importància i utilitat completar tota investigació etnogràfica amb fotografies que serveixin d'il·lustració i aclariment ... Un aparell fàcil de portar i manejar és imprescindible en l'equip de tot investigador en ses excursions etnogràfiques»; i, a més a més, es recomana i s'insta que s'eviti «fer grups artístics o preparar l'escena», ja que es considera que «les fotografies etnogràfiques han d'ésser una còpia exacta de la realitat».²⁶ Per a la constitució de l'arxiu fotogràfic de la masia serví de guia, tal com s'estilava a l'època en els grans projectes etnogràfics, una enquesta que es dirigí a excursionistes, propietaris, agricultors, arquitectes i folkloristes i que tenia dues finalitats: d'una banda, informar «sobre les masies més importants que ells coneguessin»,²⁷ i de l'altra, nodrir l'empresa de col·laboradors d'arreu del Principat. L'arxiu gràfic que es constituí fins al 1936 va arribar a tenir un total aproximat d'unes 7.000 fotografies referents, la majoria, al Principat (115 àlbums), si bé també s'hi poden trobar testimonis fotogràfics de les illes Balears (10 àlbums) i del País Valencià, Aragó, i el Pirineu aragonès i navarrès (en conjunt 2 àlbums), a més de 4 àlbums dedicats monogràficament a la masia o a temes afins; un arxiu fotogràfic complementat, d'igual manera, amb uns 300 dibuixos. Sobre la constitució d'aquest fons és interessant de

26. Citat per Lluís Calvo. «L'arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya». Dins *Temps d'ahir. Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, 1915-1930*, Barcelona: Fundació «La Caixa», 1992, p. 23. En aquest mateix estudi Lluís Calvo (p. 23 i 43) indica que pels volts de 1910 la fotografia havia esdevingut un recurs habitual en diversos àmbits: com el del CEC (on s'inicià el 1909 l'*Inventari gràfic de Catalunya*) o el mateix Arxiu d'Etnografia (1915), on es constituïria, així mateix, un important arxiu fotogràfic de la mà de Tomàs Carreras i Artau, Josep M. Batista i Roca, Pere Bohigas i Josep M. de Casacuberta. Sobre els lligams de Batista i Roca amb l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, del qual seria secretari fins al 1923, vegeu el recent estudi de Lluís CALVO. *Tomàs Carreras i Artau o el temps de l'etnologia catalana*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 79-121. Amb tot, la col·laboració de Batista i Roca en l'Estudi de la Masia Catalana devia ser, possiblement, més aviat breu i esporàdica ja que va ser aleshores quan va anar abandonant les recerques etnològiques per dedicar-se cada vegada més a les activitats polítiques.

27. «Memòria dels treballs fets per a l'estudi de la Masia Catalana», p. 66. El cas no resulta, però, excepcional en la mesura que en recerques de caràcter etnològic la utilització d'una extensa xarxa de col·laboradors era una pràctica força generalitzada a l'època: així, per exemple, l'Arxiu d'Etnografia (1915), a més d'establir una xarxa de col·laboradors i corresponsals, «va establir contactes amb diverses entitats culturals», entre les quals destacaven diverses entitats excursionistes, i de manera especial el CEC. Vegeu CALVO, Lluís. *Tomàs Carreras Artau...* p. 97-100. Caldria comparar les nòmines dels col·laboradors de l'Arxiu d'Etnografia amb altres projectes, com el de l'*Estudi de la Masia*, per tal de detectar possibles coincidències.

fixar-se, abans d'intentar fer-ne una mínima valoració, quin era l'origen social i socioprofessional dels seus col·laboradors, a més de parar atenció a comprovar quines eren les comarques més ben representades, amb el benentès que, ara per ara, ens limitàvem a l'estudi de la part corresponent al Principat.

2.1. *El perfil socioprofessional dels col·laboradors*

Els col·laboradors van arribar a ser 112 (arxiu fotogràfic) i 29 (arxiu de dibuixos) (vegeu els annexos 1 i 2, respectivament). Sobre el total de 141 col·laboradors és destacable el fet que 52 (això és un 36, 87%) eren socis del CEC; alguns, amb prou renom, com ara Cèsar August Torras i Antoni Gallardo, que esdevingueren dos dels col·laboradors que aportaren més clixés a l'arxiu (vegeu l'annex 3). Alguns d'aquests col·laboradors socis del CEC en algun moment havien tingut càrrecs de responsabilitat en l'entitat o en algunes de les seves seccions, de manera especial a la secció de fotografia (vegeu l'annex 1). S'ha de fer constar, però, l'aclaparadora absència femenina en la nòmina de col·laboradors. Només ens consta la participació de tres dones: es tracta de Roser Matheu, poetessa i esposa d'Antoni Gallardo; Montserrat Tell i Novellas, sòcia del CEC des del 1933, i Montserrat Bonet.²⁸

Pel que fa al perfil socioprofessional dels 52 col·laboradors que ha estat possible identificar, s'observa que les professions més ben representades són les d'arquitecte (12) i les vinculades amb el món del comerç (11) i de l'art (7 dibuixants, 6 pintors paisatgistes i 1 decorador). La resta constitueix un ampli i diversificat ventall, on destaca la presència de professionals liberals, com ara el metge i propietari catalanista i excarlí Lluís Vila i d'Abadal (1889-1937); de propietaris rurals (com Josep Mata de la Barata i Pere Vayreda); industrials (Francesc Blasi); enginyers (Juli Soler i Santaló i Antoni Gallardo); preveres (Manuel Cazador i Frederic Marí Albanell); i músics, com és el cas de Baltasar Samper (1888-1966).²⁹ Cal remarcar, a més, la

28. La informació que Roser Matheu era l'esposa d'Antoni Gallardo la dec a l'entrevista que vaig mantenir amb el Sr. Josep Garrut (Barcelona, 9-I-1997). Montserrat Tell es va inscriure com a sòcia resident a Barcelona el 10-I-1933 (ACEC, fitxers de socis).

29. Vegeu VILA-ABADAL, Jordi. *El doctor Lluís Vila d'Abadal i el seu temps. Assaig biogràfic*. Barcelona: La Llar del llibre, 1990 [pròleg d'Ignasi Terradas]; segons l'autor, el seu biografiat «fou molt aviat del Centre Excursionista de Catalunya on sabem que va donar conferències i on assistia a les sessions, sobretot les que relataven excursions ... però per a ell l'excursionisme no tenia la pruija de fer quilòmetres i batre rècords de caminades ...» (p. 170). Efectivament, Jordi Vila-Abadal consta que era soci del CEC d'ençà del 15-VII-1919 (ACEC, fitxers de socis). Baltasar Samper a més de compositor musical, fou crític musical de *La Publicitat* i d'ençà de 1923, treballador contractat de les Oficines de l'Obra del Cançoner Popular (sota el mecenatge de Rafael Patxot). Vegeu MASSOT I MUNTANER, Josep. *Materials. Volum V. Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'inventari de l'Arxiu*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 295.

presència entre els col·laboradors de cinc destacats fotògrafs professionals del moment: Adolf Mas (1861-1936) conegut col·laborador de sèries col·leccionables de començaments de segle com l'*España artística*; Valentí Fargnoli (1895-1944), especialitzat en fotografies referents a les comarques gironines; l'austriac Adolf Zerkowitz, especialista en l'edició de postals, i Joan Estorch i Joan Vilà i Ventosa, fotògrafs que van treballar, respectivament, per a l'Arxiu Històric de la Ciutat i els museus de Barcelona. La presència de tots aquests fotògrafs es deu al fet que la Fundació Patxot no solament se serví dels clixés facilitats pels seus col·laboradors, sinó que comprava directament fotografies als professionals del ram (el 1927, per exemple, ja n'havia adquirit 550).³⁰

Merceix una consideració especial, tanmateix, la destacable participació dels arquitectes (vegeu l'annex 3) en la constitució de l'arxiu fotogràfic i, al seu torn, la dels dibuixants i pintors en la formació de l'arxiu de dibuixos (vegeu l'annex 2). Respecte als arquitectes, s'observa tant la participació d'aquells que obtingueren la llicenciatura durant la dècada de 1910 (aquest és el cas d'Ignasi d'Adroer, Lluís Bonet i Garí, Josep Danés, Josep Domènec, Francesc Folguera i Isidre Puig i Boada), com la dels que es llicenciaren en la de 1920 (Jordi Audet, Francesc A. Figueras, Sixt Illescas, Joaquim de Moragas i Lluís Riudor), o fins i tot en la dècada de 1930 (és el cas de Josep Castells, tot i que la seva carrera quedà momentàniament estroncada per la Guerra Civil).³¹ La major part d'aquests arquitectes es

30. «Memòria dels treballs fets per a l'Estudi de la Masia», p. 66. Sobre Adolf Mas i el món de la fotografia professional i *amateur*a Barcelona, vegeu el recent estudi de Publio LÓPEZ MONDÉJAR. *Las fuentes de la memoria II. Fotografía y sociedad en España, 1900-1939*. Barcelona: Ministerio de Cultura, 1992, especialment les p. 40 i 71. Sobre Valentí Fargnoli vegeu l'estudi de M. ÀNGELS SUQUET. «Valentí Fargnoli i Ianetta, fotògraf d'art i arqueologia». Dins *Els germans Fargnoli i el noucentisme gironí*. Girona: Ajuntament de Girona, 1997, ps. 65-79. La informació sobre Joan Estorch i Joan Vilà Ventosa procedeix de l'entrevista amb el Sr. Josep Garrut (Barcelona, 9-I-1997). Recentment, Josep Oliveras ha valorat de nou com les seccions fotogràfiques dels centres excursionistes (la del CEC es creà el 1904) «es decantarien cap a la tasca de realitzar inventaris gràfics de monuments, paisatges, activitats econòmiques i fins i tot retrats de tipus humans, la qual cosa convertí la seva tasca en una eina de treball per a la catalogació de monuments, l'etnografia, la geografia, la geologia, etc.». Vegeu «La fotografia i els estudis de paisatge: possibilitats per a la investigació». Dins *La imatge i la recerca històrica. Ponències i comunicacions. IV Jornades Antoni Varés*. Girona: Ajuntament de Girona, 1996, p. 79.

31. Després de consultar els expedients acadèmics de tots aquests arquitectes a l'Arxiu de l'ET-SAB (a excepció del d'Isidre Puig i Boada, no localitzat), aquest seria el període d'estudis de cadascun, ordenat cronològicament: Josep Domènec i Mansana (1901-1909), Ignasi M. Adroer (1908-1918), Josep Danés i Torras (1908-1916), Francesc Folguera i Grassi (1908-1915), Lluís Bonet i Garí (1910-1918), Joaquim de Moragas i Yxart (1913-1921), Sixt Illescas i Mirosa (1918-1928), Jordi Audet i Vinyals (1919-1927), Francesc d'A. Figueras (1919-1927), Lluís Riudor i Carol (1920-1928) i Josep Castells (1928-1936; 1939-40). Per a l'ensenyament que reberen aquests arquitectes es poden consultar els treballs editats per RAMON, Antoni i RODRIGUEZ, Carmen (ed.). *Escola d'Arquitectura de Barcelona. Documents i Arxiu*. Barcelona: Edicions UPC, 1996.

poden incloure dins els corrents noucentistes (a excepció de Sixt Illescas, un dels fundadors del GATCPAC): no endebades molts van començar a estudiar a la segona dècada del segle XX, en uns moments que l'hegemonia modernista començava a declinar i que en determinats sectors de l'ofici l'interès creixent per la casa anava desplaçant els vells projectes de caràcter més públic i monumentalista. De tot aquest reguitzell de noms, destaquen de manera especial els de Josep Danés (les contribucions del qual ja s'han fet notar), Lluís Bonet i Garí, que també va publicar sobre el tema,³² Francesc Folguera, un dels arquitectes *noucentistes* de més renom³³ i Lluís Riudor, que més endavant va esdevenir cap del Servei de Parcs i Jardins de Barcelona. L'interès de tots per l'arquitectura de la masia entroncava amb el programa arquitectònic noucentista; no endebades en el llibre *Per la bellesa de la llar humil* (1923), considerat un dels textos programàtics i més emblemàtics d'aquest programa (que va donar lloc a les conegudes a l'època com a *casetes catalanistes*), es defineix la masia com un dels patrons o paradigmes a imitar.³⁴

Respecte als dibuixos presents a l'*Estudi de la Masia*, a més dels corresponents a Dionís Baixeras,³⁵ és convenient considerar que majoritàriament procedien dels quatre concursos de dibuixos a la ploma que l'Agrupació Excursionista Tagamament organitzà a Barcelona durant els anys 1930, 1932, 1933 i 1934. En aquests concursos, en el jurat dels quals hi ha noms com ara els de Ricard Opisso, Feliu Elias, Josep Danés i Jordi Bonet, hi participaren un nombre considerable de dibui-

32. Lluís Bonet i Garí publicà treballs sobre alguns edificis catalans dels segles XVI i XVII en diverses revistes professionals (vegeu RAFOLS, J. F. *Diccionario Biográfico de artistas de Cataluña*. Barcelona: Editorial Millà, vol. I, 1951, p.138). Fou un dels col·laboradors més destacats de l'*Estudi de la Masia*: el 1926 ja havia aportat 185 clixés («Memòria dels treballs fets per a l'*Estudi de la Masia*», p. 66). El seu interès per les masies culminà amb la publicació del llibre *Las masías del Maresme. Estudi de las masías, elementos defensius, ermites i molins*. Barcelona: Montblanc-Martín/ CEC, 1983.

33. Francesc Folguera serà, a partir de 1935, el continuador de Rafael Masó en la urbanització de S'Agaró, seguint part de les seves pautes d'inspirar-se en l'arquitectura «popular» (vegeu l'apartat 3 del present article).

34. *Per la bellesa de la llar humil. Recull d'orientacions*. Barcelona: Foment de les Arts Decoratives, 1923, p. 37-39. Tot i el pes creixent dels arquitectes noucentistes a la segona i tercera dècades del segle XX, i les seves acusacions de «mal gust» que feren al Modernisme, no es pot menystenir, però, el continuat pes del Modernisme en determinats sectors menestrals i de la petita i mitjana burgesia catalana: Enric Ucelay Da Cal ha posat de relleu que durant les tres primeres dècades del segle XX, al marge dels destacats arquitectes, un gran nombre de mestres d'obres i petits constructors construïren a Catalunya modestes cases de pisos i «torres» d'estiueig mesocràtiques, segons l'«estil» modernista i sense seguir, doncs, les pautes de la «moda intel·lectual» noucentista del moment. Vegeu «El 'modernisme' catalán: modas, mercados urbanos e imaginación histórica». Dins GARCIA DELGADO, J.I.. *Los orígenes culturales de la II República*, p. 314 i 329-335).

35. L'interès de Dionís Baixeras per l'arquitectura rural es pot resseguir de manera especial en el seu article, il·lustrat amb dibuixos seus, «Arte rural» publicat a la revista *Museum. Revista mensual de Arte español antiguo y moderno y de la vida artística contemporánea*, vol. IV (1914-1915), p. 352-370.

xants i pintors paisatgistes de l'època de caràcter «menor» (vegeu l'annex 2), entre els quals sobresurten Santiago Mateu, Mateu Avellaneda (Terrassa, 1902-1949), Pere Mayol (professor a l'escola de Belles Arts d'Olot) i Ramon Muixí.³⁶

2.2. La geografia de l'Estudi de la Masia

No totes les comarques, tal com es pot observar en el mapa reproduït a l'annex 4, estan igualment representades a l'arxiu fotogràfic de l'Estudi de la Masia. Efectivament, el nombre de masies fotografiades, segons les comarques, ofereix uns grans desnivells i desequilibris, i això per diferents raons. En primer lloc, s'ha de dir que les comarques pirinenques i les comarques de secà de les regions lleidatanes i tarragonines pràcticament no estan representades: és clar que es tracta de contrades, en general, d'escàs poblament dispers. Amb tot, s'ha de dir que la tènue representació de les comarques de secà a l'arxiu fotogràfic de la masia possiblement sigui deguda, també, a l'escàs interès que despertaven entre els excursionistes, els més grans i entusiastes (recordem-ho) col·laboradors del projecte. Si més no això és el que es pot deduir amb claredat d'un editorial del *Butlletí de l'Agrupació Excursionista Tagamanent* (març-abril 1932), on es pot llegir que els excursionistes donaven preferència «a la Catalunya gerda, a la Catalunya humida, a la del nord, la que amb abundoses deus d'aigua permet arreu una floració rica i nodrida de masies», mentre el sud del Principat, «està orfe de les nostres visites»: «Oh comarques tarragonines! Si fos possible [acabava l'esmentat editorial] abandonant el vostre aire esquerp i eixut, que aquest subsol permetés abundantment la vegetació espontània ... d'altra manera anirien les avui comptades visites que us dediquen els vostres germans catalans».³⁷ Seran, així doncs, les comarques de la Catalunya Vella, entre els Pirineus i el riu Llobregat, les que tindran una representació fotogràfica més nodrida.

36. Vegeu el *Butlletí de l'Agrupació Excursionista Tagamanent*, en concret els números 6 (1930), p. 67-68; 7 (1931), p. 78-85; 14 (1932), p. 17-48; 23 (1933), p. 175-203; 32 (1935) i p. 90-118. A més de premis als dibuixos, se n'oatorgaven, també, a les petites monografies «literàries» sobre les masies dibuixades. Amb motiu de l'entrega de premis es feia una conferència: el 1930 la pronuncià Josep Danés sobre «La gènesi de l'estructura arquitectònica de la masia catalana»; el 1932 el conferenciant fou Eusebi Busquets, que va parlar de «La pedagogia artística i l'evolució de les arts»; el 1933 Antoni Gallardo disertà sobre «El retorn a l'excursionisme científic», i el 1934 fou Francesc Carreras Candi qui conferencià sobre «La toponímia en la masia catalana».

37. *Tagamanent. Butlletí de l'Agrupació Excursionista Tagamanent*, núm. 14 (març-abril 1932), p. 13-14 («I pel camí... una masia»). Sobre el poblament dispers/concentrat a Catalunya encara resulta de consulta necessària el treball de Pau Vila «El poblament de Catalunya i el problema geogràfic de l'aigua». Dins *Aspectes geogràfics de Catalunya...*, p. 317-332; en aquest treball Pau Vila posà un èmfasi especial a demostrar que l'aigua «per bé que ho sembli no és el factor decisiu del poblament» (p. 331-332).

Amb tot, entre aquestes comarques, hi haurà, tanmateix, una representació desigual: les comarques amb més masies fotografiades seran les d'Osona (282), el Maresme (277), el Vallès Oriental (228), el Barcelonès (179), la Garrotxa (152) i el Baix Llobregat (120); aquestes sis comarques sumen un total de 1.238 masies fotografiades, que representen el 63,84%. D'aquestes, al seu torn, cal destacar que quatre són molt properes a la ciutat de Barcelona: es tracta del Barcelonès, el Baix Llobregat, el Maresme i el Vallès Oriental, fet que té, com a mínim, dues explicacions versemblants. D'una banda, dues d'aquestes comarques (el Maresme i el Barcelonès) van ser objecte d'acurades «missions mètodiques», és a dir, d'una recerca planificada i pensada prèviament. De l'altra, eren indrets, cal no oblidar-ho, que experimentaren, especialment després de l'etapa econòmicament pròspera que es va viure acabada la Primera Guerra Mundial, un ritme de canvis demogràfics i urbanístics prou trepidants i on, lògicament, la necessitat de recollir testimoni gràfic per a la posteritat d'allò que desapareixia sota els efectes del picot es feia, potser, més imperiosa; en aquest sentit cal tenir present que va ser en el període 1900-1930 que la ciutat de Barcelona va sobrepassar, amb escreix, el vaticini verdaguerià que la preveia «de riu a riu estesa» passant de 533.000 habitants a 1.005.565, i experimentant una nova onada d'agregacions de vells municipis amb els d'Horta (1904) i Sarrià (1922), així com l'increment considerable de la immigració que va donar lloc a les que van ser, pràcticament, les primeres operacions massives de construcció d'habitatges populars i barats.³⁸

La justificació de la preferència dels col·laboradors de l'*Estudi de la Masia* per les comarques barcelonines caldria cercar-la, doncs, en el fet que, en mots de Josep Danés (1933), a més «d'ésser contrades d'un màxim interès», hi havia també el «risc de perdre's el que en elles existeix».³⁹ Observació que corrobora, efectivament, les apreciacions que havia fet tres anys abans el crític i estudiós de l'art català Feliu Elias, «Joan Sacs», que constatava que el Pla de Barcelona i el Vallès, en la mesura que havien experimentat d'ençà del segle XVIII un creixement econòmic i urbanístic més notable i pel fet de ser pròximes a la ciutat de Barcelona, eren comarques més sotmeses a les noves necessitats i a les «vel·leitats de la moda»; per a Joan Sacs, «les

38. Vegeu MESTRE, Jesús i HURTADO, Víctor (dir.). *Atlas d'Història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1995, p. 218-219 («Demografia i creixement urbà») i p. 262-263 («Dinàmica de l'evolució dels municipis»). Per a una valoració i interpretació dels canvis demogràfics i urbanístics, vegeu GABRIEL, Pere. «Espacio urbano y articulación política popular en Barcelona, 1890-1923». Dins GARCIA DELGADO, J.L. (ed.). *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares*. Madrid: Siglo XXI, 1992, p. 21-94.

39. DANÉS, Josep. «Estudi de la Masia Catalana». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 458 (juliol 1933), p. 275. Diverses reflexions sobre el desenvolupament de les actituds conservacionistes sobre el «patrimoni» en un context històric canviant es poden trobar a BALLART, Josep. *El patrimonio histórico y arqueológico: valor y uso*. Barcelona: Ariel, 1997 (sobretot les p. 156-208).

ciutats i les viles del Vallès, com les del Pla de Barcelona i de les costes de Llevant i de Ponent, sempre sentiren la fascinació d'aquesta [la ciutat de Barcelona]», imitant a cuita-corrents «qualsevulla innovació urbanista, de qualsevulla costum imposat per l'aglomeració demogràfica de la gran urbs» i provocant, al seu torn, la pèrdua de les particularitats i del color local de les poblacions secundàries del Principat.⁴⁰ Joan Sacs es lamentava que en el Vallès «per haver un cinema amb rètol de vapors de mercuri o pel gust de poder lluir una arquitectura moderna d'estil torturat o per tota altra innovació a la darrera moda barcelonina», es tendís a enderrocar velles architectures que es substituïen, afirmava, per «una construcció modernista de cartró».⁴¹

2.3. Valoració crítica

Amb tot, s'ha de considerar que la desigual representació fotogràfica comarcal que en resultà constituïx, possiblement, un clar indicatiu de les limitacions metodològiques de l'*Estudi de la Masia*: de fet, alguns dels comentaris que Joan Sacs publicà al prestigiós setmanari *Mirador* barceloní amb motiu de l'exposició pública de la tasca realitzada fins aleshores (que es realitzà en els locals de l'IACSI el maig de 1933)⁴² semblen apuntar en aquesta direcció. Si bé el mateix comentarista a través de les planes de *La Publicitat* havia elogiat l'exposició (i el projecte de l'*Estudi de la Masia*), ara no s'està de posar en evidència, amb una certa dosi d'acidesa i de corrosió, les seves limitacions derivades del fet que la documentació gràfica fos en bona part «d'al·luvió o poc o menys» i procedís d'*amateurs* amb escassa preparació i un excés de poesia i de *sentimentalisme* i un ús abusiu del concepte de *pintoresc*: «tal

40. SACS, Joan. «El Vallès i la conservació de monuments». Dins DIVERSOS AUTORS. *Comarca del Vallès*. I. Barcelona: Casa del Vallès, 1930, p. 151-152.

41. *Ibidem*, p. 152.

42. Per a la descripció d'aquesta exposició de documents gràfics sobre la masia celebrada en els locals de l'IACSI el maig de 1933, en uns moments de màxima conflictivitat social en el camp, vegeu la ressenya que publicà la *Revista de l'Institut Agrari Català de Sant Isidre*, juny 1933 (quadern 6), p. 298-302. De fet, aquesta exposició fou la primera exposició pública dels materials recollits per l'*Estudi de la Masia Catalana* de la Fundació Patxor i fou promoguda per Josep Danés. Constava de cinc sales: la primera, dedicada a l'art popular, mostrava tota mena de mobles i objectes; la segona, dedicada a mostrar la classificació de masies segons els tipus arquitectònics i a través d'un quadre sinòptic general; la tercera, una mostra de selecció de material procedent de les recerques metodològiques en el Maresme; la quarta, sobre masies i la vida pagesa a diverses comarques, i la cinquena, una mostra de diverses masies dels diversos tipus, així com una mostra de diversos treballs agrícoles i de l'agricultura segons etapes històriques. Una selecció del material gràfic de l'esmentada exposició es reproduí a *La Vanguardia* (16-V-1933) en les seves *Notas gráficas* sota el títol «La Masia Catalana. Ejemplares de la arquitectura rural» (p. 4-5).

persona que s'escau anar a tal lloc no visitat per les missions doctes de l'obra masial de la Fundació Rabell és acceptat sense altres dades que la fotografia més o menys reeixida o les dades verbals de bon mediador, el qual les més de les vegades és sinó un aficionat o una persona completament impreparada.»⁴³ L'altra limitació del projecte, constatable avui (a la llum de les investigacions en història agrària), deriva del fet que les mirades dels fotògrafs (sempre selectives i poc innocents o «neutres», per dir-ho a la manera de Gisèle Freund) es dirigien, ignorant les recomanacions del *Manual per a recerques d'Etnografia de Catalunya* (1922), molt més a registrar els grans casals i pairalies amb pomposes portes d'arc de mig punt adovellades, finestral tardogòtics i torres de defensa que no pas les modestes cases edificades al llarg dels segles XVIII i XIX per a acollir els subemfiteutes, rabassaires i petits parcers, protagonistes de les noves colonitzacions agràries i de la «fam de terres» d'ençà de la segona meitat del segle XVIII;⁴⁴ unes cases, les dels petits masovers, rabassaires i subemfiteutes, registres arqueològics del procés de diferenciació social a l'interior de la pagesia, que l'exrabassaire Ramon Mas ens recorda que eren «cases molt rústiques, on aixoplugar-se ells i el seu bestiar, sense pensar en lògies i tòpics arquitectònics».⁴⁵

El cas de Maçanet de La Selva ens pot servir d'exemple de com l'*Estudi de la Masia* no contemplà aquesta mena de cases. En efecte, en aquest municipi selvatà

43. SACS, Joan. «La masia catalana». *Mirador. Setmanari de Literatura, Art i Política*, any V, núm. 227 (8-VI-1933), p. 8. L'adjectivació donada a la crítica de Joan Sacs d'«àcida» és manllevada de MIRALLES, Francesc. *L'època de les avantguardes, 1917-1970*. Dins *Història de l'Art català*. Vol. VIII. Barcelona: Edicions 62, 1989 (3a ed.), p. 101; la del seu caràcter «corrosiu» és confirmada pel Sr. Josep Garrut (entrevista, Barcelona, 9-I-1997).

44. VEIGU, GISELE. *La fotografia como documento social*. Barcelona: Gustavo Gili, 1976 [1a ed. francesa: 1974], especialment p. 7-9; VILAR, Pierre. *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Vol. III: *Les transformacions agràries del segle XVIII català*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62, 1975, p. 181-244 i 551-589; PLANES, Ramon. «Sistemes d'explotació agrícola indirecta al segle XVIII: alguns resultats d'un sondeig als protocols de Solsona». Dins *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, I. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 1984, p. 371-379; aquest autor posa de manifest que els sectors pagesos desheretats de la segona meitat del segle XVIII del Solsonès, segons el testimoni coetani de D. Costa i Bofarull, foren els que protagonitzaren les rompudes de boscos i es domiciliaven «entre peñas donde se forman incómodos albergues o chozas que llaman barracas o cabañas» (p. 377). Vegeu, també, si bé no esmenta quina mena d'hàbitat resultà del procés de creació de subestabliments a la regió de Girona, CONGOST, Rosa. *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862*. Vic: Eumo Editorial, 1990; Llorenç Ferrer recentment ha tornat a recordar com al Bages «els petits pagesos vivien, però, als pobles més propers, on tenien una casa amb la tina i un petit celler i un hort. Molts carrers del segle XVIII són carrers de rabassaires que encara conserven restes de les instal·lacions vitícoles». Vegeu *Masies i cases senyoriales del Bages*. Manresa: Fundació Caixa de Manresa, 1996, p. 33.

45. MAS, Ramon. *Camins pagesos de Catalunya. Testimoniatge d'un rabassaire*. Barcelona: Nova Terra, 1972, p. 167-168.

actualment hi ha un cens de 185 masies, de les quals només 41 (és a dir, un 22,16%) llueixen a l'exterior carreus de pedra que emmarquen portes i finestres i que porten inscrites dates dels segles XVI, XVII i XVIII. La major part de les masies de Maçanet (en concret 144, això és, un 77,83 %) no presenten aquestes característiques i foren construïdes amb una gran simplicitat i sobrietat a mitjan segle XVIII i al llarg de la primera meitat del segle XIX (inicialment a tall de petites cabanes o casots), per subemfiteutes que havien rebut prèviament d'un pagès benestant i *senyor útil* unes parcel·les de terra erma o boscosa (en general, un fragment de les terres més marginals dels grans masos) a perpetuïtat a canvi d'una entrada i el compromís de reduir-les a conreu i de pagar un cens anual de caràcter fix i de respectar, al seu torn, el dret de llúisme d'aquell qui en detingués el domini directe. Doncs bé, el municipi de Maçanet de La Selva està representat a l'arxiu fotogràfic de l'*Estudi de la Masia* amb 19 fotografies referents a un total de 6 masos que corresponen, en la seva globalitat i en exclusiva, al primer grup, si bé dos d'ells, en rigor, més que masies són dues *torres* (la de Cartellà i de Marata) que havien estat propietat de famílies de la petita i mitjana noblesa; no hi ha, doncs, cap representació de la casa de pagès que resulta, com s'ha vist, majoritària al municipi.⁴⁶ Caldria, per descomptat, realitzar exercicis similars referents a altres municipis per arribar a conclusions, diguem-ne, més «definitives»: de moment, però, ni que sigui a tall d'hipòtesi mínimament contrastada, tot sembla indicar que els entusiastes col·laboradors de l'*Estudi de la Masia* estaven més motivats a registrar, a través de les seves càmares fotogràfiques, l'interès *artístic* o *estètic* de les masies que no pas l'interès històric, etnològic i geogràfic *tout court*: en definitiva, no sembla pas, doncs, que els preocupats, manllevant mots a Salvador Llobet, que la casa d'interès artístic fos, si més no comparativament i quantitativament amb les «altres», la menys nombrosa o, per dir-ho d'una altra manera, que les cases o l'hàbitat rural, al marge de les seves diferències geogràfiques i del seu interès arquitectònic, tal com indicà Marc Bloch, poguessin arribar a ser per a l'historiador un significatiu indicador de *classe*, difícilment aïllable del substrat social.⁴⁷

46. Els càlculs s'han realitzat a partir de la quantificació (i classificació) de les fotografies del llibre *El nostre poble de pagès. Maçanet de La Selva*. Barcelona: Taller d'Història de Maçanet de La Selva, 1988. Les fotografies de masos de Maçanet que es troben a l'arxiu fotogràfic de l'*Estudi de la Masia*, realitzades per Adolf Mas i Antoni Gallardo, corresponen als masos Puig (1), Súria (1), Manresa (1), Foixà (1), Torre de Cartellà (6) i Torre Marata (9).

47. Llorenç Prats ja fa temps que va posar de manifest que l'*Estudi de la Masia* de la Fundació Patxot patia un certa manca de «perspectiva etnològica». Vegeu «Els precedents dels estudis etnològics a Catalunya. Folklore i Etnografia (1853-1959)». *Ciència*, núm. 15 (1982), p. 25; LLOBET, Salvador. «La casa rural». Dins SOLÉ i SABARÍS, Lluís (dir.). *Geografia de Catalunya I. Geografia General*. Barcelona: Aedos, 1958, p. 481. Marc Bloch el 1934 indicà que «las chozas de los braceros eran mucho más rudimentarias ..., las casas, si bien tienen sus variedades geográficas, son también, a su

3. La masia: font d'inspiració per als arquitectes catalanistes i noucentistes

La masia per als arquitectes noucentistes no es limitava a ser mer objecte d'estudi, simple matèria inventariable per a un arxiu fotogràfic o, per dir-ho amb altres mots, tema suggerent per a l'especulació i el diletantisme. En efecte, alguns arquitectes incorporaren a cases de nova planta tota mena d'elements arquitectònics i ornamentals procedents de masies i altres velles architectures, ja fossin originals o simples reproduccions. El fenomen no va passar desapercebut a la mirada (sempre observadora, incisiva i irònica) de Josep Pla: l'escriptor empordanès va descriure com en els anys vint (si bé el fenomen devia venir de més enrere) determinats sectors de la burgesia més o menys *snob* (o fatxenda, per dir-ho a la manera planiana), o de nou enriquida, així com alguns representants dels sectors intel·lectuals, van incrementar, *de facto*, la demanda de finestres gòtiques i portes adovellades de masies per a les seves cases d'estiu o les seves residències a Barcelona; demanda que es realitzaria «amb l'anuència, l'aquiescència i l'aprovació [indica Pla] dels seus respectius arquitectes» i que actuaria, així mateix, «sobre el gust per la iconoclàstia que, davant de tot el que és tradició, senten els pagesos»; aquest mercat, d'alguna manera, constituïria, així mateix, un indicador no pas menor de l'interès per les architectures «tradicionals»;⁴⁸ interès que des de les planes de la revista *D'Ací d'Allà* (1926) es presentava com una reacció al Modernisme «que tingué [es deia] la pretensió d'inventar de cap i de nou un art de construir i d'ornamentar».⁴⁹

Alguns arquitectes noucentistes excel·liren de manera especial en el terreny de la

manera, instituciones de clase. Por lo demás, ¿acaso el hábitat puede jamás separarse de su sustrato social?» Vegeu *La historia rural francesa: caracteres originales*. Barcelona: Crítica, 1978, p. 462; [1a ed. francesa: 1952]. A França, però, les cases del proletariat agrícola tampoc no estan prou representades en els museus: «En Bretagne comme en Provence et ailleurs, la maison du prolétaire rural a légué moins de meubles aux musées et de descriptions attendries à la littérature que cella du paysan moyen». Vegeu AGULHON, Maurice. «La société paysanne et la vie à la campagne». Dins DUBY, G. i WALLON, A. (dir.). *Histoire de la France rurale*. Vol. 3: *Apogée et crise de la civilisation paysanne*. París: Éditions du Seuil, 1976, p. 296.

48. PLA, Josep. *El pagès i el seu món*. Barcelona: Destino, 1978 [1a ed. 1952], p. 93-98.

49. Vegeu «Les masies catalanes. La reacció anti-modernista. La fal·lera de l'«spanish style»». *D'Ací i d'Allà*, nº 97 (gener 1926), p. 642. En aquest article es critiquen «els excessos d'aquella tendència [el modernisme], de la qual sols podran aprofitar-se alguns cartells anunciadors i alguns cendrers», a més de presentar l'interès per les architectures tradicionals, com a resultat de l'encoratjament dels nord-americans que senten «amb una fúria juvenívola l'ànsia de posseir coses i estris antics o de sabor antic que la reposin de l'excitació d'una civilització massa nova»; segons el mateix article molts nord-americans ignoraven que sota el nom de l'«spanish style», s'amagaven una gran diversitat d'estils i d'«idiosincràsies peninsulars». Una altra crítica punyent als excessos decoratius del Modernisme la feu MYSELF. «La fal·lera decorativa. Parar una casa és organitzar una fortalesa». *D'Ací i d'Allà*, núm. 135 (març 1929), p. 75.

incorporació en obres de nova planta d'elements arquitectònics (ja fossin originals o còpies emmotllades) procedents de cases de pagès i de l'arquitectura més o menys «popular» d'esglésies i palauets barrocs dels segles XVII i XVIII. Aquests van ser els casos, per exemple, de Josep Goday (que ho va manifestar en els seus edificis escolars a Barcelona); i de dos col·laboradors de l'*Estudi de la Masia*: així, Josep Danés va reformar la masia de *Can Huguet* de Vilallonga de Ter (1927-1933) i va construir, al seu torn, la casa d'estiueig del mecenes Rafael Patxot a Moscaroles (1929-1933), que va ser, significativament, una casa (la *Masia Mariona*) que va seguir en gran mesura els elements més característics del tipus clàssic de masia; i l'arquitecte banyolí Francesc d'A. Figueras de Ameller en moltes de les seves construccions dels anys trenta i quaranta es va inspirar, així mateix, en l'arquitectura rural.^{49bis}

Però sense cap mena de dubte, va ser l'arquitecte gironí Rafael Masó (1880-1935) qui va destacar de manera especial en el terreny de la reforma de masies i en la construcció de cases que s'hi inspiraven. Efectivament, Rafael Masó era un bon coneixedor de les masies de la regió de Girona, no endebades el seu pare era procurador i administrador de finques i, per tant, coneixedor de professionals del dret i de no pas pocs propietaris rurals gironins. Va ser, tal com han remarcat recentment Narcís Comadira i Joan Tarrús, d'aquests ambients i d'aquestes coneixences d'on van sorgir, al capdavant, bona part dels seus encàrrecs: la reforma del Mas Pujador a la Vall de Bianya (1906), del Mas Soler a Sant Hilari Sacalm (1906-1910), del mas La Riba a la Vall de Bianya (1909-1911), de la casa Coll a Borrassà (1909-1910), del mas Aragó a Santa Coloma de Farners (1913-1914), del mas Ordis a Crespià (1920), del mas Puig Pujador a Estanyol (1920) i del mas Vinyals a Flassà (1924).⁵⁰ Aquesta intervenció de Masó en la reforma de masies devia ser prou coneguda i divulgada, en la mesura que ell mateix participà en el cicle de conferències sobre la Masia celebrat a l'IACSI amb una intervenció que portava per títol «Com han d'ésser i com s'han fer les obres a la Masia» (2-III-1915). En aquesta conferència Masó va criticar molts propietaris que, segons ell, havien maltractat les masies «intentant emplatar-li fins els més grollers adorns de ciment emmotllats per l'arquitectura ciutadana»; per a ell tota reforma hauria d'anar destinada «en retornar a l'estat

49 bis. Sobre l'arquitecte Goday i les seves construccions escolars, vegeu les recents i interessants consideracions que ha realitzat Joan PUIGBERT. «Pedagogia i arquitectura: un projecte de civisme populista». Dins *La tradició moderna. Segones Jornades d'Estudi de la Documentació d'Arquitectura i Urbanisme*. Girona: Demarcació de Girona del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1995, p. 79-88. Sobre les construccions de Josep Danés que s'inspiren en les masies, vegeu MONER, J.; PLA, A. i RIERA, J. «Notas biográficas de Josep Danés i Torras (1891-1955)», p. 87 i 90; sobre Francesc d'A. Figueras, vegeu l'article «Figueras de Ameller, Francesc d'A.». Dins RAFOLS, J.F. (dir.). *Diccionario Biográfico de Artistas de Cataluña*, I. Barcelona: Editorial Millà, 1951, p. 402.

50. TARRÚS, Joan; COMADIRA, Narcís. *Rafael Masó. Arquitecte noucentista*. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya-Demarcació de Girona, 1996, p. 51 i 142.

antic, fruit espontani de les necessitats sentides i atinadament satisfetes», amb «sentit tradicional», això és, «conservant les formes, les estructures, els elements i mobiliaris típics de Catalunya» i emprant, també, «els medis senzills i'ls recursos que'ns brinda la mateixa encontrada».⁵¹

Masó no es limità, tanmateix, a reformar masies des d'aquests plantejaments. Les seves construccions de nova planta, després que abandonés gradualment les innovadores influències que va rebre durant la primera etapa de la seva carrera del moviment de la Secessió vienesa (1898-1908), recolliren, d'igual manera, molts elements propis (ràfecs, finestrals gòtics, portes adovellades, esgrafiats, etc.) de les masies, com ho mostren de manera especial els projectes i les cases de la urbanització S'Agaró (1923-1935), destinades a l'estiueig de la burgesia barcelonina i gironina; un projecte que en mots clarificadors d'Oriol Bohigas, va suposar, per part de Masó, «un retorn al pairalisme i al folklore sense massa empenta creadora».⁵² En efecte, Masó va respondre, en un primer moment, a la demanda de l'industrial gironí, Josep Ensesa, d'edificar una casa d'estiueig a S'Agaró (1923) per a la seva família i més endavant va fer el projecte del conjunt de la urbanització i d'altres cases;⁵³ des d'aleshores, ens diu Josep Ensesa, «començà la febre constructiva i de rehabilitació del nostre estil pairal i el pelegrinatge en recerca de les belles pedres abandonades, en imminent perill de destrucció»;⁵⁴ el mateix Ensesa interpretava els dos motius que portaren Masó a «rehabilitar» i «ennobrir» les «arts humils» i els

51. Fragments manlevats de la ressenya de l'esmentada conferència publicada a la *Revista del Instituto Agrario catalán de San Isidro*, 20-III-1915 (quad. 3), p. 93-94.

52. BOHIGAS, Oriol. *Polèmica d'Arquitectura catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1970, p. 44, on qualifica, a més, el conjunt de S'Agaró d'un «xic híbrid».

53. La urbanització de S'Agaró es va projectar en uns moments, manlevant mots d'Enric Ucelay da Cal, «que la burgesia catalana descobreix els esports a l'aire lliure i es llança a un nou culte a la salut ... i comença a gaudir de l'oci a la platja, amb la consagració per part dels intel·lectuals de, primer, Sitges; més tard, als anys vint, la nova revelació de la Costa Brava». Vegeu *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*. Barcelona: Edicions de La Magrana, 1982, p. 58. Es pot resseguir l'històric, l'evolució i les fases de S'Agaró a l'estudi, ja clàssic, d'Yvette BARBAZA. *El paisatge humà de la Costa Brava*. Barcelona: Edicions 62, 1988 [1a ed. francesa: 1966], p. 330-332. Sobre el «descobriment» de la Costa Brava després d'acabada la Primera Guerra Mundial (1918), és interessant el testimoni de Josep M. Sagarra: «fuimos unos pocos escritores los que denunciamos a la prensa barcelonesa la enorme realidad de la Costa Brava y nuestros escritos tuvieron su repercusión en muchos seres modestos de ambición espiritual, que más que turistas fueron fervientes y apasionados peregrinos de la roca y el mar y se aprovecharon de las enormes ventajas económicas que ofrecía entonces la Costa Brava». Vegeu «Turismo y Costa Brava». *S'Agaró. Publicación de Turismo*, 1953, p. 3.

54. ENSESA I GUBERT, Josep. «El Rafael Masó que jo he conegut». *Revista de S'Agaró*, núm. 2 (hivern 1935-36), sense paginar. En el Fons de la Urbanització de S'Agaró, custodiat a l'Arxiu Històric de Girona, es poden trobar diversos rebuts signats per Josep Ensesa que fou referència a la compra de «pedres velles», així com correspondència sobre la mateixa qüestió dels anys 1928-1943.

«materials més pobres» en la seva arquitectura: d'una banda, «el contacte freqüent amb els artesans de Girona» (contacte que, en el cas de la ceràmica Andreu Bover ha documentat a bastament) i, de l'altra, el contacte «amb la pagesia de les nostres rodalies». ⁵⁵ En definitiva, com ha dit el tàndem Comadira/Tarrús, l'arquitectura de Masó responia, també, a una voluntat d'afirmació catalanista, no endebades fou militant de la Lliga i un dels fundadors d'Acció Catalana (1922) i represaliat amb presó durant una etapa de la dictadura primoriverista: «la utilització intencionadament populista dels recursos de l'arquitectura tradicional (esgrafiats, ceràmica, terracuita, forja, etc.) i la incorporació directa d'elements arqueològics (portes, capitells, finestres), acaben més en el tipisme que no pas en una arquitectura veritablement arrelada al país». ⁵⁶ Masó no seria, però, l'únic arquitecte de S'Agaró, si bé tots aquells que hi intervingueren calia que s'adaptessin a les característiques bàsiques dels seus projectes: en algun cas, com el de la casa que Pelai Martínez edificà (1929-30) per al famós pintor paisatgista Joan Colom, es tractava d'una «veritable» masia aixecada de bell nou.

En definitiva, l'arquitectura noucentista i la idealització de les *artesanies* que comportava (no exempta d'un cert i paradoxal «elitisme»), tal com ja fa anys indicà Oriol Bohigas, van contribuir a provocar un doble retard: d'una banda, el de la irrupció de l'arquitectura racionalista i d'avantguarda provinent del centre i del nord d'Europa; i de l'altra, el de la generalització i «democratització» del disseny industrial a través de la producció seriada. En aquest punt s'haurà de convenir, doncs, que es fa francament difícil presentar el noucentisme com a «projecte de modernitat» artística mínimament creïble i versemblant. I és que una cosa és el procés de modernització política i administrativa que endegà la Mancomunitat i que fou gestionat pel catalanisme conservador i tota una altra és el procés de modernització arquitectònica o artística: un i altre no necessàriament calia que anessin per camins paral·lels. ⁵⁷ De fet, una lectura atenta i acurada de la premsa cul-

55. ENSESA I GUBERT, Josep. «El Rafael Masó ...», sense paginar. Andreu Bover ha mostrat recentment els contactes de Rafael Masó amb terrissers i ceramistes de la regió de Girona, com ara Joan B. Coromina, de La Bisbal, o Frederic Marcó, de Quart. Vegeu *La ceràmica*. Girona: Diputació de Girona/Caixa de Girona, 1993, p. 82-85. A més, com ja fa temps recordà Narcís Comadira, «Masó utilitzà el serraller Cadenes, el picapedrer Casellas, el fuster Pratsmans, etc. Bons artesans que van saber entendre Masó i per qui Masó se sapigué fer entendre». Vegeu «El noucentisme a Girona: Rafael Masó». *Recerques*, núm. 14 (1983), p. 118.

56. COMADIRA, Narcís i TARRÚS, Joan. *Rafael Masó...*, p. 149. Els lligams de Rafael Masó amb Acció Catalana es poden resseguir a BARAS, Montserrat. *Acció Catalana, 1922-1936*. Barcelona: Curial, 1984, p. 17, 42 i 180.

57. BOHIGAS, Oriol. *Polèmica d'Arquitectura Catalana*, p. 37 i 42. Per a la dissociació entre modernització administrativa i artística o arquitectònica, durant l'etapa del noucentisme, són acalariadores les recents observacions d'Oriol BOHIGAS. «Del programa polític a la política cultural». Dins GABRIEL, Pere (dir.). *l'Història de la cultura catalana...* vol. 8, p. 15-36. Recentment Antoni Tàpies al seu

tural de finals de la dècada dels anys vint o de l'etapa republicana, així com de les revistes especialitzades d'arquitectura, permet d'entrellucar les dues coses: la irrupció de veus favorables a les avantguardes i crítiques amb l'arquitectura noucentista, i l'existència d'un grup important d'arquitectes avaladors i continuadors dels canons noucentistes durant l'etapa de la Segona República, com és el cas de Rafael Masó o de Nicolau Maria Rubió. Vegem-ho: Josep Claret, per posar el primer exemple, a través de les planes del *D'Ací d'Allà* (1930) i en la seva etapa d'estudiant d'arquitectura rupturista (abans que experimentés un viratge cap a posicions més conservadores) es lamentava que bona part de l'arquitectura moderna a Catalunya visqués, segons ell, «en l'arrelat pairalisme», amb un excés de decorativisme i ben allunyada dels criteris d'utilitat, confort, «racionalitat» i unitat de tot el conjunt (com si fos, per dir-ho amb el seu propi llenguatge, un «cotxe» o un «aeroplà») de la nova arquitectura adaptada a les noves necessitats del dia: «Acoflats dintre el pairalisme i el folklore ens anem podrint. Els nostres horitzons es tanquen en el triomf local. Tots els falsos valors s'apunten entre ells.»⁵⁸ Des de les planes de la nova revista *Arquitectura i urbanisme* (1931-36), de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, però, la recepció de les avantguardes serà contemplada amb força dosis d'escepticisme i recel (Nicolau M. Rubió, per exemple, destacà per les seves posicions antilecorbusianes);⁵⁹ a diferència, és clar, del portaveu més important de l'avantguardisme arquitectònic, la revista *A.C. Documentos de Actividad contemporánea. Publicación del G.A.T.E.P.A.C.* (1931-38). Les dues publicacions permeten de comprovar com uns i altres tenien concepcions o visions distintes de la història i de la tradició arquitectònica. Efectivament, per als arquitectes racionalistes del GATEPAC no tenia cap sentit revivificar (a base d'erudició i d'eclecticisme arqueologista) les velles arquitectures del passat, ja que «son algo muerto que no responde a nuestra

llibre *Memòria personal. Fragment per a una autobiografia* (Barcelona: Empúries, 1993, p. 94), ha posat de relleu que durant l'etapa de la segona República a Catalunya «en qüestions d'art i arquitectura, les coses no eren el paradís progressista que ara de vegades idealitzem».

58. CLARET, Josep. «D'Arquitectura». *D'Ací i d'Allà*, núm. 147 (març 1930), p. 88; i del mateix autor «La fe jovenívola. D'Arquitectura». *D'Ací i d'Allà*, núm. 148 (abril 1930), p. 119. Aquests articles correspondrien, però, a l'etapa d'estudiant d'arquitectura avantguardista i rupturista: poc després d'obtenir el títol (1933), Josep Claret es va desmarcar «de la tradició estètico-ideològica lecorbuseriana», per seguir els plantejaments de Rafael Masó. VEUGE, SELLES, Narcís. «L'arquitecte Josep Claret, de l'avantguarda al revisionisme». *Revista de Girona*, núm. 179 (1996), p. 45-49.

59. Posicions que foren explicitades per Nicolau M. RUBIÓ. «Actar. Discriminació de les formes de quietud i de moviment dins la construcció». *Revista de Catalunya*, vol. XIV, núm. 75 (1931), p. 404-411 i núm. 76 (1931), p. 487-500. Abans Joan Sacs ja havia mostrat la seva preferència per les arquitectures tradicionals i acadèmiques, preguntant-se retòricament i irònica: «quans pervinguts de tota mena preferiran les formes de la moderna arquitectura teutona i les seves derivades de Rússia, Polònia, Holanda, Txecoslovàquia i Àustria, amb algun Le Corbusier, per torna?» VEUGE «Masies i palaus». *D'Ací i d'Allà*, núm. 131 (nov. 1928), vol. XVII, p. 409.

época»: ⁶⁰ calia estudiar-les, això sí, per a copsar el dinamisme i la raó de la seva evolució històrica, però no pas per a sustentar l'ensenyament de les escoles d'arquitectura; unes escoles que amb un excés d'academicisme ignoraven els avenços de la indústria i el maquinisme i la irrupció dels nous materials. En definitiva, per dir-ho amb gràfiques paraules de Josep Lluís Sert, per als partidaris de la nova arquitectura resultava grotesc i anacrònic que des de l'acadèmia hi hagués més interès a ensenyar a l'alumnat a dibuixar una finestra gòtica que no pas a introduir els alumnes en el funcionament i la construcció d'una finestra metàl·lica, o a fer-los realitzar, per exemple, el projecte d'una catedral i no pas planificar una «casa econòmica». ⁶¹ Josep Lluís Sert es va mostrar clarament en contra dels anomenats «estils regionals»: «propugnar caricaturas de 'masias' en forma de chalets, como expresión de la arquitectura catalana, es hacer marcha atrás y no crecer en el porvenir de nuestro país.» ⁶² Aquesta crítica a les anomenades arquitectures «regionals» per part dels arquitectes avantguardistes no vol pas dir, emperò, que no es mostressin interessats per les arquitectures populars. Així, a través de les pàgines de la revista *AC*, amb l'agressivitat i la radicalitat militant que els eren pròpies, denunciaven que tota una sèrie d'arquitectes, segons el seu parer, havien deformat la «veritable» naturalesa de l'arquitectura popular, fent-ne una interpretació o lectura esbiaxada, reduint-la de manera artificiosa a mers aspectes decoratius i *pintorescos* i renunciant, en definitiva, a allò que li era consubstancial: les proporcions humanes, l'absència de decorativisme i l'adaptació racional a les necessitats reals de les dones i els homes. ⁶³

60. «Respetamos la buena arquitectura del pasado». *A.C. Documentos de Actividad Contemporánea. Publicación del G.A. T.E.P.A.C.*, núm. 2 (1931), p. 22.

61. Ressenya de la conferència de Josep Lluís Sert pronunciada en el marc de l'Exposició d'Arquitectura organitzada per l'Associació d'Arquitectes de Catalunya a la Sala Parés de Barcelona la primavera de 1931 i publicada a la revista *Arquitectura i Urbanisme. Publicació de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya*, núm. 1 (octubre 1931), sense paginar.

62. *A.C. Documentos de Actividad Contemporánea...*, núm. 16 (1934), p. 43.

63. Això es pot comprovar de manera especial en el monogràfic publicat a *A.C.* [núm. 18 (1935), p.15] dedicat a «La arquitectura popular mediterránea», on es pot llegir que les «características principales comunes a esta arquitectura son sus elementos: puertas, ventanas, pórticos, etcétera, todos a escala humana y con ausencia absoluta de motivos decorativos superfluos y de artificios absurdos... Y es curioso observar como estas construcciones populares, con su infinidad de soluciones creadoras, han servido de modelo a una arquitectura académico-popular, artificiosa, que ha encontrado en las manifestaciones populares una fuente de inspiración de donde sacar su inagotable repertorio de formas».

A manera d'epíleg

A través d'aquest assaig s'ha pogut constatar que a Catalunya durant la segona, tercera i quarta dècades del segle XX l'interès per l'arquitectura de la masia fou creixent; un afany que es va manifestar com a «redescobriments» populista, evocador de l'arquitectura rural, en la línia preconitzada pel noucentisme i el nacionalisme català, de manera especial de la mà de Joaquim Folch i Torres. En aquest «redescobriments» hi participà d'una manera destacada el col·lectiu professional dels arquitectes, ja fos portant a terme estudis sobre el tema (com va ser el cas de Josep Puig i Cadafalch, Josep Danés i Lluís Bonet) o incorporant en els seus projectes arquitectònics elements que s'inspiraven directament en l'arquitectura dels masos (el gironí Rafael Masó en seria un dels exemples més representatius). Tant darrere de les seves investigacions erudites com dels seus projectes arquitectònics i, de manera especial, a través d'algunes escadusseres notes o reflexions escrites que els justificaven, s'endevina, en general, l'existència d'una visió pairalista de la societat catalana que compartien amb altres sectors intel·lectuals i polítics; i, en particular, una lectura de l'arquitectura de la masia amb clares connotacions nacionalistes, si no essencialistes i ahistòriques: el text d'Eusebi Busquets que encapçala aquest article en constitueix un bon exemple i una bona síntesi.

Amb tot, s'ha pogut evidenciar, també, que aquest interès per la masia no es limitava als cenacles reduïts i minoritaris de les joves promocions d'arquitectes que sortien de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona durant les dues primeres dècades del segle. Dos van ser els principals motius que ho poden revalidar: d'una banda, la notable xarxa de col·laboradors (provinents bàsicament dels sectors burgesos i mesocràtics de la societat catalana vinculats al CEC) que es creà a l'entorn del projecte de l'*Estudi de la Masia Catalana* sota el mecenatge de Rafael Patxot; i de l'altra, l'existència, com va constatar amb un pèl d'ironia Josep Pla, d'una demanda i d'un cert mercat a l'entorn de tota mena d'elements arquitectònics i objectes procedents de les masies, així com d'una clientela que, al seu torn, sol·licitava els serveis d'uns determinats arquitectes. L'arquitectura «pairalista» que en va resultar a finals de la dècada dels vint i durant l'etapa de la Segona República, tot i tenir força partidaris i avaladors, va començar, però, a rebre severes crítiques provinents dels sectors més avantguardistes i posats al dia en arquitectura internacional, acusant-la de fer una lectura i una reinterpretació superficials i esbiaixades de l'arquitectura popular. Una lectura esbiaixada que també van practicar, com s'ha pogut evidenciar, bona part dels col·laboradors que aportaven les fotografies i els dibuixos a la ploma a l'*Estudi de la Masia Catalana*; col·laboradors més interessats a captar imatges de masies amb *valor estètic* i artístic que no pas a registrar de manera sistemàtica tota mena de masos i cases de pagès, al marge de les seves característiques formals o de les seves dimensions, com a testimonis arqueològics d'una història més complexa i social-

ment enrevessada, amb contrastos i dissemblances, amb clarors i ombres: la de la consolidació de la pagesia extremença, sí, però també la de la irrupció, sobretot a partir del segle XVIII, d'un nou grup social en el camp, el dels rabassaires, subemfitèutes i els petits parcers. En començar aquestes ratlles recordàvem que Pierre Vilar alertava que la masia havia estat mitificada i idealitzada: ara les podem concloure afirmant que en aquest procés de mitificació hi participaren de múltiples maneres alguns arquitectes i estudiosos de la masia, que van contribuir a generar-ne i alimentar-ne una determinada imatge estereotipada.

Annex 1. Autors de les fotografies de l'estudi de la Masia Catalana (1923-1936)

<i>Autor</i>	<i>Professió</i>	<i>Soci CEC</i>	<i>Càrrec CEC</i>
Ignasi Adroer		*	
Josep Adroer		*	
Antoni Arderiu i Pasqual		*	
J.M. Armengol i Bas		*	
Jordi Audet	arquitecte	*	
Jaume Baqué		*	
Cristòfol Bas	propietari	*	
Florenci Bassa			
Josep M. Batista i Roca	etnòleg		
Josep M. Blanc			
Antoni Bergues			vocal junta secció fot. 1925-31
Josep A. Bertran			
Jaume Biosca	comerç	*	president s. fot.1915-25
Francesc Blanch	industrial	*	
Francesc Blasi	industrial	*	
Josep M. Bonet i Garí			
Lluís Bonet i Garí	arquitecte		
Montserrat Bonet			
Pere Bosch	sacerdot		
Víctor Bouvier	enginyer	*	
Josep M. Busquets			
J. Butiñà			
Manuel Caballer			
Josep de Cabanyes	propietari		
Manuel Cazador	sacerdot		
Timoteu Colomines	comerç	*	secretari (1918) vicepresident (1926)
V. Coma i Soley	escriptor/periodista		
Joan Cubells			
Daniel Danés i Torras	jurista		
Josep Danés i Torras	arquitecte	*	secretari (1919)
Joaquim Delfé			
Josep Delsseny de Bossot			
J. Domènech i Mansana	arquitecte	*	
Alfred Dorca			
J. Dulcet			
Lluís Estasen		*	escalador

Joan Estorch	fotògraf		
Francesc de Fàbregas	metge	*	
Valentí Fargnoli	fotògraf		
Cristòfol Ferrer			
Francesc de Figueres	arquitecte	*	
Rosend Flaquer i Gil		*	president s. fot. (1931)
Francesc Folguera i Grassi	arquitecte	*	
Josep Franch		*	bibliotecari (1926)
Antoni Gallardo	enginyer	*	col·laborador Butlletí
Josep Garrut i Sala	metge	*	
Marcel·lí Gausachs	dibuixant	*	secretari (1931) vocal s.fot., 1925-1931
Antoni Graupera			
A. Güell			
Baldiri Guillamet	sacerdot		
Lluís Illa			
Sebastià Illa	propietari		
Sixt Illescas	arquitecte	*	
Mercè Julià			
Narcís Llach i Guerra			
Procopi Lluçà			
Eduard Marí			
Josep Marimon		*	vocal s. fot., 1925-31
Frederic Martí i Albanell	sacerdot		
Ricard Martí i Alberó	comerç	*	
Adolf Mas	fotògraf	*	
J. Mas Guàrdia			
Francesc Masclans	mestre	*	
Josep Mata de la Barata	propietari		
Enric Matas			
Roser Matheu	poetessa		
Mir			
Antoni Moya			
Joan Nonell	comerç	*	tresorer, 1926
J. Nubiola		*	
Lluís. G. Olivella	correus	*	president s.fot. 1931-1936
Albert Oliveras i Folch		*	
Joan Peix		*	
Lluís Pons i Tusquets			
Lluís Porta	comerç	*	
Isidre Puig i Boada	arquitecte	*	
Lluís Pujolà i Bassols			
Isidre Puntí			

J. Reig			
Narcís Ricart i Baguer		*	
Manuel Riera		*	
Salvador Rifà i Anglada	comerç	*	
Eduard Rifà	inustrial		
Lluís Riudor	arquitecte	*	
Pau Rosselló	sacerdot		
Joaquim Rubió i Balaguer			
J. Rusiñol			
J.M. Sagarra			
Sagnier-Mestres			
J. Sala			
A. Samper			
Baltasar Samper	músic		
Josep Sandiumenge		*	vocals. arquit. 1915-1925
J. Senties			
Josep Serra i Rosselló			arxiver/historiador
Alfons Serrahima	argenter	*	
M. Solé			
Juli Soler i Santaló	enginyer	*	autor de guies
J. Soler de Bossot			
Montserrat Tell		*	
Cèsar August i Torras	agent de canvi i borsa	*	president, 1902-1915
Òscar Torras i Buxeda	metge		
Pere Vayreda i Olivas	propietari		
Joan Vidal i Ventosa	fotògraf	*	
Lluís Vila-Abadal	metge	*	
Antoni Vilarrubia			
Josep M. Vilarrubia			
Juli Vintró			
Marian Vives i Casanova			
Oriol Vives			
Joan Xicart	comerç	*	vocal sec. fot. 1925-1931
Adolf Zerkowitz	fotògraf		

Font: elaboració pròpia a partir de la llista confeccionada per Anna Borbonet dels «Autors de les fotografies de l'Estudi de la Masia» (inèdit), la consulta de l'Arxiu del CFC (fitxes de socis), la «Memòria dels treballs fets per a l'estudi de la Masia Catalana». *Butlletí Excursionista de Catalunya*, núm. 381 (1927), p.66-67, l'article de Josep Danés «Estudi de la Masia catalana». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 458 (1933), p. 275, i les notícies que aporta Josep Iglésies a *Enciclopèdia de l'Excursionisme*. Vol. I i II. Barcelona: Rafael Dalmau, 1965.

Annex 2. Autors dels dibuixos de l'Estudi de la Masia (1923-1936)

<i>Autor</i>	<i>Professió</i>	<i>Soci CEC</i>	<i>Residència</i>
Mateu Avallaneda	dibuixant		Terrassa
Dionís Baixeras	dibuixant	*	Barcelona
P. Caballé			
Josep Castells	arquitecte		
Òscar Crosa			
Narcís Giró	dibuixant		Sabadell
Santiago Mateu	dibuixant		Badalona
Pere Mayol	pintor paisatgista		Palamós
Isidre Mercader	dibuixant		
F. Mestres			
Joaquim de Moragas	arquitecte	*	Barcelona
Josep Missé	pessebrista		Arenys de Mar
Ramon Muixí	pintor projectista		Terrassa
Salvador Nabau			
Antoni Oliver i Soler	pintor paisatgista		Sabadell
J. Paradedà			
Emili Pasqual	pintor paisatgista		Arbós
Salvador Puntí	dibuixant/escultor		Vic
Pere Queraltó	decorador i pessebrista		Barcelona
Manuel Ricart	pintor paisatgista		Barcelona
Lluís Riubrugent	dibuixant/escultor		Torelló
J. Rossell			
Manuel Solanes			Barcelona
Josep Tobella	comerç	*	Barcelona
Bonaventura Vall			
J. Vaqué			
Francesc Vidal	pintor paisatgista		Palamós
J. Vilaneix			
J. Vilarrassa			

Font: elaboració pròpia a partir de la llista confeccionada per Anna Borbonet dels «Autors dels dibuixos de l'estudi de la Masia» (inèdit), la consulta de l'Arxiu del CEC (fitxers de socis), RAFOLS, J.F. (dir.). *Diccionario biográfico de Artistas de Cataluña*. Barcelona: Editorial Millà, vol. I, II i III, 1951, 1953 i 1954, respectivament i *Tagamanent. Butlletí de l'Agrupació Excursionista Tagamanent*, núm. 14 (març-abril 1932), p.17-18.

Annex 3. Nombre de clixés aportats pels col·laboradors de l'Estudi de la Masia (1923-1926)

<i>Col·laborador</i>	<i>n. clixés</i>	<i>Col·laborador</i>	<i>n. clixés</i>
Antoni Gallardo	328	Jordi Auder*	48
Lluís Bonet i Garí*	185	Francesc Folguera*	44
Vda. Cèsar August	156	Eduard Marí	31
Josep Danés Torras*	97	Enric Matas	27
Lluís Vila i Abadal	97	Maria Tell	26
Isidre Puntí	54	Josep M. Bonet	25
Manuel Cazador	52	Lluís Estasen	11
Josep M. Armangol	48		

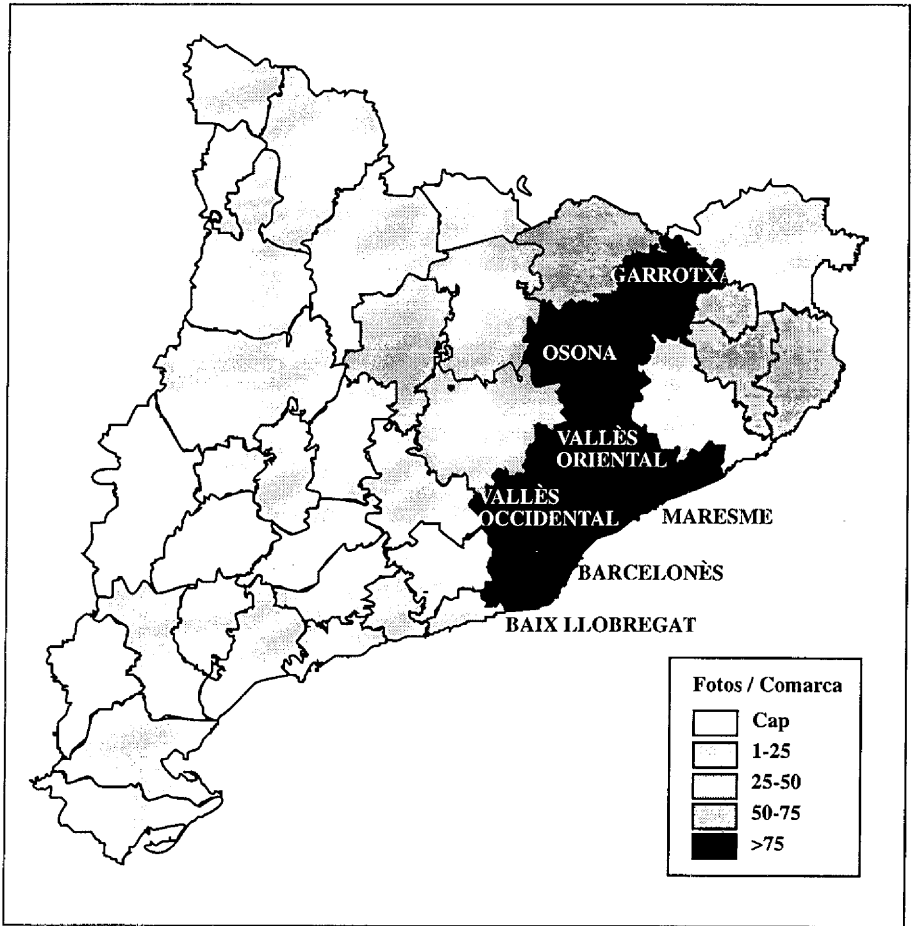
* Col·laboradors arquitectes

Font: «Memòria dels treballs fets per a l'estudi de la Masia Catalana». *Bulletí Excursionista de Catalunya*, núm. 381 (febrer 1927), p.66-67.

Annex 4. Nombre de masies fotografiades, segons comarques, a l'Estudi de la Masia Catalana (1923-1936)

<i>Comarca</i>	<i>n. masies</i>	<i>Comarca</i>	<i>n. masies</i>
Alta Ribagorça	4	Gironès	74
Alt Camp	3	Maresme	277
Alt Empordà	13	Montsià	1
Alt Penedès	12	Noguera	6
Alt Urgell	8	Osona	282
Andorra (sic)	2	Pallars Jussà	13
Anoia	24	Pallars Sobirà	9
Bages	40	Priorat	7
Baix Ebre	8	Ribera d'Ebre	5
Baix Camp	4	Ripollès	54
Baix Empordà	67	Segarra	7
Baix Llobregat	120	Segrià	0
Baix Penedès	10	La Selva	49
Barcelonès	179	Solsonès	48
Berguedà	50	Tarragonès	11
Cerdanya	21	Urgell	6
Conca de Barberà	5	Vall d'Aran	9
Garraf	4	Vallès Occidental	119
Les Garrigues	0	Vallès Oriental	228
Garrotxa	152		

Font: BORBONET, Anna. «Nombre d'elements arquitectònics fotografiats a l'Estudi de la Masia» (col. Patxot) (inèdit).

Masies fotografiades, segons comarques, a l'Estudi de la Masia (1923-1936)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per Anna Borbonet, responsable del fons de l'Estudi de la Masia, dipositat al Centre Excursionista de Catalunya.